

Εκδόσεις και Ερμηνείες μιας Ζωής: Η Αυτοβιογραφία της Ελισάβετ Μουτζάν Μαρτινέγκου*

Γιώργος Δ. Καλογεράς
Αγγλικό Τμήμα, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Η *Αυτοβιογραφία* της Ελισάβετ Μουτζάν Μαρτινέγκου εμπίπτει στην κατηγορία εκείνων των κειμένων του Ελληνικού 19ου αιώνα που “κατασκευάστηκαν” μέσα από μια διαδικασία “γραφής” κι “επανεγραφής” τους από εκδότες και κριτικούς. Παρ’ όλα αυτά, το ίδιο το κείμενο προβάλλει μία αντίσταση η οποία αφορά τις διάφορες ειδολογικές, ιστορικές και αφηγηματικές “ανακατασκευές” του. Με άλλα λόγια η απόπειρα να “επαναγραφεί” το κείμενο ώστε να εξυπηρετήσει συγκεκριμένους ιδεολογικούς στόχους προσκρούει στην προβληματική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο αποσπασματικό αυτό κείμενο την Ιστορία και το λογοτεχνικό είδος της αυτοβιογραφίας, καθώς και στην απροκάλυπτα συνεκδοχική αναγνώση του από τους εκάστοτε κριτικούς-σχολιαστές-εκδότες του.

Abstract

The *Autobiography* of Elisavet Moutzan Martinegou belongs to those texts of 19th century Greece which were “constructed” by their editors through a process of “writing” and “re-writing.” Yet such texts as the *Autobiography* resist this appropriation deploying their resistance along generic, historical and narratological axes. The attempt to “re-write” the *Autobiography*, for example, so that it would serve specific ideological purposes is undermined by the text’s problematic relation to History and genre. Moreover, the fragmentary condition of the *Autobiography* exposes as synecdochical any attempted reading.

Η λεγομένη *Αυτοβιογραφία* της Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου (1831;) (1881) γεννά μια σειρά ερωτημάτων αλλά και α-ποριών/αδιεξόδων εξ αιτίας της μακράς ιστορίας περιθωριοποίησης του κειμένου αλλά και του λογοτεχνικού είδους στο οποίο ανήκει σύμφωνα με τον τίτλο του. Γενικότερα όμως τα ερωτήματα και οι α-πορίες αυτές αφορούν την ιδεολογική χρήση στην οποία έχουν περιέλθει προβληματικά και αποσπασματικά κείμενα του

19ου αιώνα. Η *Αυτοβιογραφία* της Μαρτινέγκου, ή τα *Απομνημονεύματα* του Στρατηγού Μακρυγιάννη, το ποιητικό έργο του Σολωμού είναι ειδολογικά διαφορετικά κείμενα. Χαρακτηρίζονται όμως ως παρεμφερή λόγω της ιδιόμορφης σχέσης τους με τους εκδότες τους. Ο πρώτος εκδότης λόγου χάρη του Μακρυγιάννη, ο Γ. Βλαχογιάννης μετέτρεψε μερικούς τενεκέδες μισοκατεστραμένα χειρόγραφα σε ολοκληρωμένο, αυτοτελές βιβλίο το οποίο σήμερα επέχει επαναστατική θέση στην Νεοελληνική Γραμματεία.¹ Παράλληλα, ο Πολυλάς με τα *Προλεγόμενα* του ανέδειξε τον Διονύσιο Σολωμό στον κατ' εξοχήν ρομαντικό ποιητή της Ελλάδος (Lambropoulos). Ένα σχετικό φαινόμενο παρατηρούμε με την δημοσίευση “αποσπασμάτων τινων,...της αυτοβιογραφίας της αιμνήστου μηρός μου” στην ποιητική συλλογή του Ελισαβέτιου Μαρτινέγκου. Τα αποσπάσματα αυτά αναγορεύθηκαν από τον Κ. Πορφύρη, και άλλους μελετητές που ασχολήθηκαν με το θέμα, σε πρώιμο ντοκουμέντο δημοτικισμού καθώς και σε ελληνικό πρωτοφeminιστικό μανιφέστο (Μουτζάν-Μαρτινέγκου 23).

Η ιδεολογική “παραγωγή” των κειμένων αυτών από τους Βλαχογιάννη-Πολυλά-Πορφύρη δηλώνει όπως είναι φυσικό την προβληματική σχέση συγγραφέα-εκδότη. Σε ποιόν ανήκει στην πραγματικότητα το κείμενο;² Μήπως και στους δύο κι αυτό σε βάση ισότητας ή σε βάση ιεράρχησης; Τι ακριβώς σημαίνει αυτό, ότι η έννοια συγγραφέας έχει διάφορες όψεις και πτυχές ή πως η λέξη επιδέχεται διάφορες ερμηνείες; Ποιος είναι τελικά ο συγγραφέας; Αυτή/ος που υπογράφει το κείμενο, ή αυτή/ος που το εκδίδει (Lejeune 193); Και για να σταθούμε πιο συγκεκριμένα στο είδος που θα μας απασχολήσει σ' αυτήν την εργασία: είναι η αυτοβιογραφία ή το προσωπικό αφήγημα ανθρώπων οι οποίοι ζουν σε προβιομηχανικές κοινωνίες ή εποχές και που πιθανόν γράφουν(;) χωρίς να έχουν κάποιο συγκεκριμένο ακροατήριο/αναγνώστη υπ' όψιν τους, πνευματική ιδιοκτησία αυτών των ανθρώπων; Συγγενεύει ένα τέτοιο κείμενό με μία άλλη σειρά παρομοίων κειμένων που έχουν μακρά ιστορία στη δυτική λογοτεχνική παράδοση και με τα οποία οι εκδότες του προσπαθούν να το συνδέσουν;

Η ιδεολογική “γραφή” και “επανεγγραφή” ενός κειμένου, γραπτού ή προφορικού, συνδέεται άμεσα με την εκδοτική του παραγωγή. Άλλο τόσο βέβαια συνδέεται και με την ερμηνεία η οποία πυροδοτεί άλλου είδους ιεράρχηση και ιδεολογική χρήση (Elbaz 13). Το κείμενο

στο οποίο επικεντρώνεται το ενδιαφέρον μας σ' αυτή την εργασία, η ερμηνεία και η εκδοτική "παραγωγή" συνδέονται άμεσα και με επιτακτικό τρόπο ίσως γιατί η *Αυτοβιογραφία* της Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου είναι κείμενο κατ' εξοχή περιθωριοποιημένο *εκκεντρικό* και αμήχανο μέσα στα καθιερωμένα περιγράμματα της "έγκριτης" Νεοελληνικής Γραμματείας. Σαν τέτοιο ξεχωριστό-εξαιρετικό κείμενο θα επιχειρήσω να το σχολιάσω όχι βέβαια για να το αποσπάσω από την Ιστορία και την ιστορία του και να το οικειοποιηθώ κάνοντας το αναπόσπαστο κομμάτι του κριτικού μου λόγου, αλλά για να καταγράψω πώς οδηγείται σε μια τέτοια διαδικασία στον λόγο εκδότη-σχολιαστή-κριτικού-μεταφραστή και πώς αντιστέκεται (αν αντιστέκεται) παρόμοιες οικειοποιήσεις.

Η *Αυτοβιογραφία* της Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου είναι άγνωστο πότε άρχισε να γράφεται. Πάντως φαίνεται ότι η συγγραφέας της σταμάτησε να την γράφει ένα χρόνο περίπου πριν από τον θάνατο της στα 1832. Η πρώτη του έκδοση γίνεται από τον Ελισαβέτιο Μαρτινέγκο, γιο της Ελισάβετ, στα 1881 και χρησιμοποιείται ως προοίμιο μιας συλλογής ποιημάτων του. Ο ίδιος διατείνεται ότι πρόκειται για αποσπάσματα αλλά παρ' όλα αυτά τα ονομάζει "αυτοβιογραφία." Το 1947 ο Ντίνος Κονόμος που έχει στην κατοχή του τα χειρόγραφα της E.M.M. αποφασίζει να εκδόσει αποσπάσματα κι αυτός από το έργο της δείχνοντας προτίμηση στις προσωπικές καταθέσεις. Εκδίδει δηλαδή στα *Επτανησιακά Φύλλα* γράμματα, και αποσπάσματα της *Αυτοβιογραφίας*, αλλά όχι κομμάτια από τις τραγωδίες και κωμωδίες που κατά καιρούς φαίνεται να έγραψε. Ο Κονόμος υπόσχεται να παρουσιάσει και το υπόλοιπο έργο της σύντομα, αλλά δυστυχώς στα 1953 οι σεισμοί και η πυρκαγιά που πλήττουν τη Ζάκυνθο εξαφανίζουν το αρχείο Κονόμου και τα συγγράμματα της E.M.M.

Το 1956 ο Κ. Πορφύρης (Πορφύριος Κονίδης) προσφέρει μια ανεκτίμητη υπηρεσία στην Νεοελληνική Γραμματεία επανεκδίδοντας την *Αυτοβιογραφία* με εκτενή και πολύ ενδιαφέρουσα εισαγωγή, υποστηριζόμενη από σημειώσεις, και γλωσσάριο. Τέλος το 1989 εκδίδεται από το University of Georgia Press η αγγλική μετάφραση της *Αυτοβιογραφίας* με τον τίτλο *My Story*. Επιμελήτρια είναι η Νεοελληνίστρια Helen Dendrinou Kolias (H.D.K.) (Moutzan-Martinengou). Και αυτή η έκδοση συνοδεύεται

από εκτενή σχόλια, πρόλογο, εισαγωγή, επίλογο, παραρτήματα, υποσημειώσεις, βιβλιογραφία. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Φαίδων Κ. Μπουμπουλίδης εξέδωσε το 1965 το *Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου* που περιλαμβάνει εκτός από την *Αυτοβιογραφία* ό,τι απέδωσαν οι έρευνές του στο αρχείο της οικογενείας Συγούρου.

Η κάθε έκδοση κειμένου της Ε.Μ.Μ. συνοδεύεται από πολύ συγκεκριμένες επιλογές που κατευθύνουν την “ανάγνωση.” Κατ’ αρχάς ο γιος της αφήνει ανεξίτηλα την υπογραφή του στο χειρόγραφο της Ε.Μ.Μ. με το να το αποκαλέσει για πρώτη φορά “αυτοβιογραφία” αλλά και με το να το δημοσιεύσει λογοκριμένο. Δηλαδή δεν περιλαμβάνει στην έκδοση του τα κομμάτια εκείνα που πιστεύει ότι εκθέτουν την οικογένεια του. Ο Ντίνος Κονόμος εφαρμόζει μία άλλου είδους λογοκρισία. Αν και ο εκδότης έχει στα χέρια του τριάντα χειρόγραφα της Ελισάβετ, διαλέγει μόνο όσα θεωρεί ότι αντανακλούν την φιλελεύθερη φωνή της συγγραφέως. Γι αυτό και τα δημοσιεύει μέσα στα χρόνια του Εμφυλίου Πολέμου και σε μια ιδιαίτερα σκοτεινή για την Ελλάδα περίοδο τόσο εκπαιδευτικά-πολιτισμικά όσο και πολιτικά. Τα αποσπάσματα αυτά προβάλλουν την φωνή της Ε.Μ.Μ. να υψώνεται εναντίον κάθε μορφής τυραννίας. Χαρακτηριστικό είναι το κομμάτι από χειρόγραφο της που αρχίζει: “Ζηλωταί του βαρβαρικού ήθους της Πατρίδος μου μη συγχυσθήται ...”

Την ίδια έμφαση στην “φιλελεύθερη” Ε.Μ.Μ. βρίσκει κανείς και στην έκδοση του Κ. Πορφύρη (Κ.Π.). Η Ε.Μ.Μ. είναι η “προοδευτική διανοούμενη, διαφωτιστής και κήρυκας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. “Η σημερινή έκδοση,” προσθέτει ο Κ.Π. “φιλοδοξεί να δώσει στην Ελισάβετ τη θέση που της ανήκει στην Νεο-Ελληνική γραμματολογία και στην προοδευτική κοινωνική κίνηση” (22). Τέλος, ο εκδότης συμπεραίνει στην τελευταία υποσημείωση: “Το κείμενο της Ελισάβετ, παρά τα ορισμένα αντιδραστικά του στοιχεία (μυστικισμό, μερικές φορές κάποια απαισιοδοξία) είναι κατά βάση προοδευτικό λαϊκό κείμενο.” (Υπογράμμιση δική μου). Πιο πάνω στην ίδια παραπομπή έχει ήδη ξεκαθαρίσει τι σημαίνει “προοδευτικό λαϊκό κείμενο:”

Η αυτοβιογραφία της Μαρτινέγκου χρησιμοποιεί πρώτα-πρώτα τη λαϊκή γλώσσα βασικά... Το κυριότερο είναι πως οι ιδέες της (δικαιώματα του

ατόμου, μίσος της τυραννίας, ορθολογισμός, αγάπη στην μόρφωση, αγάπη στον άνθρωπο) είναι ιδέες που έρχονται σ' αντίθεση με τις ιδέες της κυρίαρχης ιδεολογίας (“υποταγή ταις υπερέχουσας εξουσίαις,” “αλήθεια εξ αποκαλύψεως,” σκοταδισμός ευθύνη της γυναίκας για το “προπατορικόν αμάρτημα” κλπ) (Μουτζάν-Μαρτινέγκου 122).

Αναπόφευκτα λοιπόν η πολιτική συνταύτιση της E.M.M. με το προοδευτικό κίνημα και τον δημοτικισμό εμπνέει την επανέκδοση του κειμένου της καθώς και το σχολιασμό του και ίσως εξηγεί τους λόγους για τους οποίους ο εκδότης δεν μπόρεσε να τυπώσει το χειρόγραφο του παρά μόνο με δικά του έξοδα σε μια Ελλάδα που ηγεμονεύεται από τους μεταπολεμικούς θεματοφύλακες της καθαρής γλώσσας. Η έκδοση του Κ. Πορφύρη είναι η πρώτη ουσιαστική παρουσίαση του έργου της E.M.M. στην Ελλάδα. Αυτήν την έκδοση ακολουθεί πιστά και η μεταφράστρια του κειμένου στα αγγλικά Helen Dendrinou Koliass.

Για την Koliass η *Αυτοβιογραφία* μετατρέπεται σε *My Story*. Επιπλέον η απήχηση του, σύμφωνα με την επιμελήτρια, ξεπερνά τα σύνορα της Ελληνικής επικράτειας. Η Η.Δ.Κ. το αποκαλεί “προδρομικό κείμενο ... περισσότερο αναγνωρισμένων συγγραφέων όπως π.χ. η Maya Angelou, η Maxine Hong Kingston και η Simone de Beauvoir” (XXXI). Από την άλλη μεριά το συγκρίνει αρνητικά με τις πιο ιστορικές αυτοβιογραφίες/απομνημονεύματα Ευρωπαίων γυναικών του 18ου-19ου αιώνα αλλά επισημαίνει ότι αποτελεί φωτεινή εξαίρεση μέσα στη σχετικά ολοκληρωτική έλλειψη προσωπικών κειμένων γυναικών από την Νότια Ευρώπη. Στον πολύ ενδιαφέροντα επίλογο της έκδοσης της, η Η.Δ.Κ. επιχειρεί μία ανασκόπηση των κυριωτέρων κριτικών προσεγγίσεων του έργου της E.M.M. και προτείνει την δική της ερμηνεία. Το κείμενο της E.M.M. υιοθετεί από την μια μεριά όλες τις συμβάσεις της αυτοβιογραφίας, και ακολουθεί πιστά τις δομές και τη θεματολογία των μεγάλων ανδρικών αυτοβιογραφιών όπως αυτής του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ έτσι ώστε να αποκτήσει αξία και “νομιμότητα.” Παρ’ όλα αυτά, συνεχίζει η Koliass, ασυνείδητα λέει και μια άλλη ιστορία. Το υποκείμενο που έχει καλά απωθηθεί και μετατοπιστεί από την E.M.M. “λέει μια ιστορία (προσωπική, εναλλακτική, ιδιωτική ...) που διαφέρει απ’ τη δημόσια ‘έκδοση’ του

εαυτού της που προσπαθεί να προωθήσει” (82). Η Η.Δ.Κ. επιχειρεί τελικά μια προχωρημένη ανάγνωση του κειμένου, μια ανάγνωση βασισμένη στις ρητορικές και γλωσσολογικές δυνατότητες τόσο της συγγραφέως όσο και της κριτικού.

Τέλος ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης σε άρθρο του στο *JMGS* “The Enlightenment and Womanhood: Cultural Change and the Politics of Exclusion” επισημαίνει ότι μεγαλύτερη σημασία έχει η εντονα ανεξάρτητη, φιλελεύθερη φωνή της που μιλώντας για τα δικαιώματα της γυναίκας “άρθρωσε για πρώτη φορά και με πρωτοφανή για τον Ελληνικό κόσμο δύναμη το δικαίωμα της γυναίκας να είναι μέλος της ανθρώπινης φυλής.” Ταυτόχρονα την συνδέει με άλλες Ελληνίδες της εποχής της όπως η Ευανθία Καίρη, η Ραλλού Σούτζου κλπ. Η διαφορά ανάμεσά τους έγκειται στο ότι οι τελευταίες “παρήγαγαν” μόνο “δειλές” μεταφράσεις γνωστών “ανδρικών” ή “ανδροκεντρικών” έργων που ζητούσαν να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο της γυναίκας σύμφωνα με τα διδάγματα του Αιώνα των Φώτων, αλλά στην πραγματικότητα απέκλειαν για άλλη μια φορά τις γυναίκες από τα κέντρα δύναμης και κυρίως το δημόσιο χώρο.

Η *Αυτοβιογραφία* λοιπόν προβάλλεται από τους εκδότες, σχολιαστές και τη μεταφράστρια του ως κείμενο εξαιρετικό, ξεχωριστό για την εποχή του. Επι πλέον τοποθετείται μέσα σε συγκεκριμένες κριτικές και ιδεολογικές παραμέτρους, “γράφεται” και “επανεγράφεται” σύμφωνα με συγκεκριμένα *παραδείγματα*. Γλωσσική καταπίεση και απελευθέρωση, δημοτικισμός και εθνικισμός, γυναικεία λογοτεχνία και απόρριψη πατριαρχικής “παρουσίας”-παράδοσης, Διαφωτισμός και προοδευτική εξέλιξη μιας δέσμιας γυναικείας “φωνής,” συνταύτιση με “ανδροκεντρικά” μοντέλα γραφής. Όλοι αυτοί οι χαρακτηρισμοί αιωρούνται πάνω από το κείμενο της Ε.Μ.Μ.

Κι όμως το κείμενο φαίνεται να “αντιστέκεται” τόσο τις παλιές όσο και τις νέες κριτικές, εκδοτικές τοποθετήσεις και οικειοποιήσεις. Αυτή η “αθέατη” αντίσταση του κειμένου της Ε.Μ.Μ. δρομολογείται πάνω σε τρεις βασικούς άξονες: τον ιστορικό, τον ειδολογικό και τέλος τον αφηγηματικό. Άξονες που όπως διαφαίνεται από την παρουσίαση των εκδοτικών, κριτικών απόψεων προβάλλουν μέσα από την “γραφή” και “επανε-γραφή” ή την παραγωγή του κειμένου από τους εκάστοτε κριτικούς,

εκδότες, μεταφραστές. Η μετα-κριτική μου προσέγγιση θα ζητήσει να το τοποθετήσει όχι μέσα σ' ένα καινούργιο κριτικό λόγο, αλλά σε συνάρτηση με την προβληματική που οι μέχρι τώρα αναγνώσεις του κειμένου προκαλούν. Ιστορία και ιστορικότητα, λογοτεχνικό είδος και διακειμενικότητα, αφήγημα, συνεκδοχικότητα, αποσπασματικότητα αποτελούν τους κύριους στόχους της εργασίας. Η διαλογική σχέση φυσικά όλων αυτών με την ιδεολογία είναι αναπόφευκτη και φυσικά τονίζει την ιστορική θέση των κριτικών, των εκδοτών, και της μεταφράστριας. Η σχέση αυτή δρα αρνητικά σε μια οποιαδήποτε προσπάθεια να αποσπαστεί το κείμενο τόσο από την Ιστορία όσο και την ιστορία του για να προβληθεί σαν κάτι το εξαιρετικό-ξεχωριστό και κατά κάποιο ιδιαίτερο τρόπο περιθωριακό-περιθωροποιημένο.

Η σχέση της *Αυτοβιογραφίας* με το λογοτεχνικό είδος της αυτοβιογραφίας μας δίνει μια πρώτη ιδέα τόσο για το πως ένα κείμενο μπορεί να περιθωροποιηθεί όσο και για το πως παράγεται από τον εκδότη σε μια συγκεκριμένη μορφή. Γιατί όμως είναι το κείμενο της E.M.M. αυτοβιογραφία; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό μας οδηγεί στην εισαγωγή του γιου της Ελισάβετ. Ο Ελισαβέτιος Μαρτινέγκος χρησιμοποιεί τον όρο για πρώτη φορά το 1881 για να συνδέσει τα αποσπάσματα που πρόκειται να εκδόσει³ Η επιλογή αυτή ενώ φαίνεται να περνά απροβλημάτιστα και στον Κ. Πορφύρη προβληματίζει ως ένα σημείο την Η.Δ.Κ. η οποία σαν τίτλο της μετάφραση της διαλέγει το *My Story*.

Είναι ενδιαφέρον να προσέξουμε ότι η ονομασία των αποσπασμάτων συνδέεται άρρηκτα και αναπόφευκτα με την “λογοκρισία,” ή μεσολαβητική επιλογή και επιμέλεια που έχει υποστεί το κείμενο από τον Ελισαβέτιο Μαρτινέγκο. Συνδέεται δηλαδή με την εκδοτική παραγωγή του κειμένου με πολύ συγκεκριμένο τρόπο. Είναι σαν να διαπιστώνουμε ότι χωρίς λογοκρισία δεν θα υπήρχε “αυτοβιογραφία” γιατί ο γιος της συγγραφέως δεν θα εξέδιδε ποτέ κάτι που θα διέσυρε την τιμή της οικογένειάς του. (Αν φυσικά συμφωνήσουμε ότι κάτι τέτοιο συνέβαινε στα “μυθικά” αυτά κομμάτια που ποτέ δεν δημοσιεύτηκαν και έγιναν αφορμή για ενδιαφέρουσες υποθέσεις από την πλευρά του Κ.Πορφύρη). Εν τούτοις είναι το ίδιο σημαντικό να επισημάνουμε ότι λογοκρισία δεν ασκήθηκε μόνο με την παράλειψη/απόκρυψη κομματιών της λεγομένης *Αυτοβιογραφίας*. Εξ ίσου σημαντική είναι η “λογοκρισία” της ονομασίας. Οπως

παρατηρεί και η Η.Δ.Κ. το είδος είναι καθαρά ανδρικό ή τουλάχιστον καθορίζεται ως καθαρά ανδρικό την εποχή κατά την οποία γράφει η Ε.Μ.Μ. Τα κλασικά παραδείγματα είναι τα κείμενα του Αυγουστίνου και του Ζαν-Ζακ Ρουσσώ που συν τοις άλλοις είναι και διάσημες διατριβές μισογυνισμού. Ποιά λοιπόν η σχέση του κειμένου της Ε.Μ.Μ. με αυτά; Δεν βλέπουμε εδώ την προσπάθεια του γιου της να χαλιναγωγήσει τα αποσπάσματα ή τέλος πάντων να τα “νομιμοποιήσει” με το να τα συνδέσει τόσο ανοιχτά με το είδος της αυτοβιογραφίας; Πως μπορεί κανείς να συνδέσει την αφηγήτρια της Ε.Μ.Μ. η οποία μετατοπίζεται και διασπάται στα κείμενα της με την ανέλιξη, εξέλιξη του υποκειμένου/ αφηγητή του Αυγουστίνου ή του Ρουσσώ;

Η ασυνέχεια προβάλλει και προβληματίζει τον αναγνώστη του κειμένου. Ποια είναι η πραγματική αφηγήτρια της Ε.Μ.Μ.; Αυτή που όπως η Η.Δ.Κ. παρατηρεί προσπαθεί να κερδίσει αναγνώριση από τους άνδρες της οικογένειας της ή αυτή που θρηνεί την γυναικεία μοίρα. Σ’ αυτή την περίπτωση κείμενο και απωθημένο υπο-κείμενο δηλώνουν ότι η ασυνέχεια αποτελεί βασική λειτουργία της λεγομένης *Αυτοβιογραφίας*. Επιπλέον το αφηγηματικό “εγώ” διασπάται λόγω της σημαντικής θέσης που κατέχουν στα αποσπάσματα “φιλοσοφικοί” διάλογοι και διδακτικές ιστορίες που αποτελούν τις προσπάθειες της συγγραφέως να αποδείξει ότι είναι πνευματικά τουλάχιστον ίση με τους άνδρες. Η αφηγήτρια λοιπόν μετατοπίζεται με την κατάταξη του γραπτού της ως αυτοβιογραφία.

Μια ακόμα μετατόπιση που υφίσταται το κείμενο μέσω της ονομασίας του είναι καθαρά πολιτισμική. Αν η αυτοβιογραφία ως λογοτεχνικό είδος ταυτίζεται αυτόματα με την Δύση, τότε για ποια πολιτισμική συνέχεια ή αρχή θα μπορούσαμε να μιλάμε με βάση την έκδοση του Κ. Πορφύρη; Επι- πλέον: να προσθέσουμε ότι η πολιτισμική αυτή ασυνέχεια επιτείνεται αν διαλογισθεί κανείς τις επιλογές που η αφηγήτρια της Ε.Μ.Μ. κάνει όσον αφορά την γλώσσα. Αν και γράφει σ’ αυτό που αργότερα ο Κ. Πορφύρης θα ονομάσει δημοτική, εν τούτοις το κείμενο φαίνεται να δίνει πρωταρχική αξία στην γλώσσα των Ευαγγελίων, στην Ιταλική, στην Αρχαία Ελληνική και τέλος στην Γαλλική. Ακόμα πως μπορούμε να ερμηνεύσουμε το γεγονός ότι η Ε.Μ.Μ. όσον αφορά το συνολικό της έργο έγραψε κατ’ εξοχή στην Ιταλική; Να λοιπόν που αντί να έχουμε μια *Ελληνική* αυτοβιογραφία

όπως θα ήθελε ο Κ. Πορφύρης και πολλοί δημοτικιστές έχουμε ένα κείμενο που όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι “γράφεται” με βάση ένα καθαρά Δυτικό είδος και προμοδοτεί μια καθαρά αντι-δημοτικιστική παιδεία (Lionnet 21).

Αλλά και η έκδοση της Η.Δ.Κ. επιχειρεί μια ακόμα μετατόπιση με το να προσπαθεί να συγκαταλέξει την λεγόμενη *Αυτοβιογραφία* με βάση τον τίτλο της ανάμεσα σ’ ένα corpus γραπτών που θα ονομαζόταν *Γυναικείες Αυτοβιογραφίες* ή *Αυτοβιογραφίες των Γυναικών της Μεσογείου*. Μήπως κάτι τέτοιο όμως δε θα ισοδυναμούσε με την απαγκίστρωση του κειμένου από τη συγκεκριμένη ιστορία του και την Ιστορία για να το εξισώσει με κάποιο αφηρημένο μοντέλο; Γιατί στο κάτω-κάτω ποια σχέση μπορεί να έχει η Maya Angelou και η Maxine Hong Kingston ή ακόμα οι σύγχρονες γυναίκες που “αυτοβιογραφούνται” με την Ε.Μ.Μ.; Νομίζω ότι παράγοντες όπως η φυλή και η κοινωνική τάξη παίζουν μεγάλο ρόλο στον καθορισμό του “γένους” της γραφής ενός κειμένου. Το γεγονός ότι η Ε.Μ.Μ. ζει στην Ζάκυνθο που αποτελεί μέρος των Βαλκανίων, ότι μεγαλώνει μέσα σε συγκεκριμένο ταξικό περιβάλλον αλλά και ότι αισθάνεται το θαυμασμό που αισθάνεται για τη “Δύση” είναι καθοριστικοί παράγοντες. Στο κάτω-κάτω ο ίδιος ο πατέρας της είναι “έπαρχος” σε βρετανικό προτεκτοράτο, και η οικογένειά της εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Βενετίας επί αιώνες. Δεν είναι λοιπόν άστοχο να παρατηρήσουμε ότι αυτά τη συνδέουν με την Ιταλική γλώσσα των γραπτών της και με την αρχαία Ελληνική που της διδάσκει κυρίως ο Δημάδης. Με ποιές γυναίκες της Μεσογείου θα μπορούσε να συνδεθεί λοιπόν η Ε.Μ.Μ. χωρίς να θυσιαστεί και να μετατοπιστεί για μια ακόμα φορά το αφηγηματικό της “εγώ”;

Μια απροβλημάτιστη κατηγοροποίηση του κειμένου σαν Γυναικείο, Λαϊκό, Μεσογειακό, και Δημοτικιστικό, όχι απλώς δεν “καθιερώνει” την Ε.Μ.Μ. αλλά χειραγωγεί τον λόγο της συντάσσοντάς τον με “ακίνδυνα” φεμινιστικά ή δημοτικιστικά/προοδευτικά μοντέλα. Το πρόβλημα βέβαια ξεκινάει από το προβληματικό, χαμένο χειρόγραφο αλλά και από τη μοναδικότητα του κειμένου για τον Ελληνικό χώρο. Ο πειρασμός να συνδεθεί η πρώτη νεοελληνική γυναικεία αυτοβιογραφία με τον προοδευτικό χώρο, είτε αυτός λέγεται δημοτικισμός είτε φεμινισμός, είναι ελκυστικός. Αυτή η ιδεολογία της “Αρχής” (Said XIII) σπρώχνει ευαίσθητους εκδότες όπως ο

Κ.Πορφύρης π.χ. να φθάσουν να πρεσβεύουν ότι: “το γεγονός ότι ο γιος της αναγκάστηκε να παραλείψει πολλά κομμάτια, δείχνει πως η *Αυτοβιογραφία* γράφτηκε με πολύ ειλικρίνεια, όση τουλάχιστον είναι δυνατό να γραφτεί μια αυτοβιογραφία” (Μουτζάν-Μαρτινέγκου 19). Με άλλα λόγια η ειλικρίνεια του κειμένου αιτιολογεί την αποσιώπηση κομματιών του. Έτσι η σιωπή, η λογοκρισία που επιβάλλεται στο κείμενο αποδεικνύει την αυθεντικότητα του, αλλά και τον προοδευτισμό, και τον φιλελευθερισμό του.

Η ακόμα στην περίπτωση της Η.Δ.Κ. η οποία διατείνεται:

αν και οι λογοκρίτες μπορεί μερικές φορές να προσπαθήσουν να ‘σβήσουν’ τις προσπάθειες κάποιου, όπως έκανε ο γιος της Ελισάβετ στα σημεία που σημειώνονται με διακεκομμένες γραμμές, τα σβησίματα αυτά καθ’ αυτά συνιστούν όχι μόνο στιγμές ασυνήθιστης ειλικρίνειας από πλευράς του συγγραφέα αλλά και στιγμές έντασης από πλευράς του εκδότη, ο οποίος συμμετέχει στην διαδικασία γραφής και αντανάκλα πως ένα συγκεκριμένο μέρος κειμένου μπορεί να γίνει δεκτό από τους αναγνώστες του (84).

Η Η.Δ.Κ. παραδέχεται την διαδικασία παραγωγής του κειμένου που υφίσταται ανάμεσα στη συγγραφέα, τον εκδότη και τον αναγνώστη αλλά παρ’ όλα αυτά εξακολουθεί να πρεσβεύει, ακολουθώντας τον Κ.Πορφύρη σ’ αυτό, ότι η αποσιώπηση είναι επακόλουθο της ειλικρίνειας του κειμένου αλλά και της συντηρητικής ιδεολογίας του εκδότη. Έτσι ενώ σωστά μεταθέτει, το κέντρο βάρους από το κείμενο στη διαδικασία της ανάγνωσης, εν τούτοις αρνείται να εξετάσει τη δικιά της ανάγνωση κριτικά, και υποστηρίζει τον υποτιθέμενο ριζοσπαστικό χαρακτήρα της *Αυτοβιογραφίας* για την ιστορία της γυναικείας αυτοβιογραφίας.

Όμως η αυτοβιογραφία προυποθέτει κάτι πολύ σημαντικό για τον καθορισμό της ταυτότητας του υποκειμένου που αφηγείται. Η Ε.Μ.Μ. όπως εύκολα μπορεί να διακρίνει κανείς από τις χρονολογίες γέννησης και θανάτου της ζει σε περίοδο κρίσιμη για τη φυλή. Γεννημένη το 1801 πεθαίνει στα τέλη του 1832. Καλύπτει λοιπόν με την ζωή της τις πιο σημαντικές στιγμές στην γέννηση ενός έθνους: από την δημιουργία της Φιλικής

Εταιρίας ως την Επανάσταση, την δημιουργία της Ελληνικής Δημοκρατίας, και τον θάνατο του Καποδίστρια. Ακόμα από την Ιόνιο Πολιτεία (1800) και τους Ρωσο-Τούρκους, τους Γάλλους του Ναπολέοντα (1807) και την επικυριαρχία των Αγγλων (1815). Ιδιαίτερα σημαντικό είναι νομίζω το γεγονός ότι ο πατέρας της Φραγκίσκος Μουτζάς έχει ορισθεί έπαρχος της Ζακύνθου από τον Μαίτλαντ και είναι μέλος της “Συντακτικής” Συνέλευσης που ψηφίζει το διαβόητο “Σύνταγμα Μαίτλαντ.” Νωρίτερα συνεργάζεται με την “Προσωρινή Κυβέρνηση” του Αντωνίου Μαρτελάου από τον οποίο δεν διστάζει να αποσχιστεί όταν οι Αγγλοι “αναλαμβάνουν” το νησί. Οπως παρατηρεί ο Κ. Πορφύρης, ο Φραγκίσκος Μουτζάς ήταν έπαρχος κατά την διάρκεια της Επανάστασης και πρωτοστάτησε στον διωγμό του Α. Μαρτινέγκου, παλιού του συνεργάτη. Επίσης κατά τα γεγονότα του Υψόλιθου απέδειξε ότι ήταν πιστός συνεργάτης των Αγγλων “τοποτηρητών.”⁴

Η Ε.Μ.Μ. λοιπόν ζει από κοντά τις πιο συνταρακτικές στιγμές στην ιστορία του Ελληνικού Έθνους αλλά και της γέννησης της εθνικής συνείδησης. Η μαθητεία της δίπλα στον Φιλικό Θεοδόσιο Δημάδη (1823) είναι μια ακόμα απόδειξη της επαφής της με τα γεγονότα που βρίσκονται υπό εξέλιξη τριγύρω της. Αν όμως στραφεί κανείς στην *Αυτοβιογραφία* θα διαπιστώσει πως η Ιστορία απουσιάζει σχεδόν παντελώς. Μια αναφορά (54-60) στο ξέσπασμα της Επανάστασης που της το αναγγέλει ο Δημάδης της δίνει το έναυσμα να μιλήσει για την ανημποριά της ως γυναίκα να συμμετάσχει στο ιστορικό είναι και γίγνεσθαι. Ακόμα γίνεται αιτία να θρηνησει την μοίρα των γυναικών της Ζακύνθου τις οποίες κρατά δέσμιες μια αρχαία τυραννία. Επι πλέον της δίνει την ευκαιρία να προχωρήσει σε ένα ευχολόγιο για την επιστροφή των Μουσών στην αρχική τους πατρίδα.

Μια δεύτερη αναφορά στα γεγονότα του Υψόλιθου (71) γίνεται σε σχέση με την επιστολή της Ε.Μ.Μ προς τον πατέρα και θείο της με την οποία εκφράζει την επιθυμία της να αποσυρθεί σε μοναστήρι. Οι δύο άνδρες φαίνεται ότι αντιδρούν με θυμό λέγοντας της πως οι ώρες αυτές δεν είναι κατάλληλες για τέτοιες κουβέντες.

Μία τρίτη αναφορά γίνεται στην αρχή του κειμένου και έχει σχέση με την απόφαση της οικογενείας της Ελισάβετ για τη μόρφωση της κόρης τους:

Όταν ήλθεν ο πατέρας μου από τους Κόρφους γενόμενος έπαρχος της Ζακύνθου, η μητέρα μου βλέπωντας τον μεγάλον πόθον όπου εγώ είχα εις τα γράμματα, είπε τον Διδάσκαλο να έρχεται δύο τρεις φορές την εβδομάδα να μου δίδει μαθήματα (35).

Τέλος υπάρχει μια αναφορά στον καταστροφικό σεισμό της 17 Δεκεμβρίου 1820 (σελ 54-56). Παρεμβάλεται στο κείμενο με την μορφή γράμματος της Ελισάβετ προς τον αδελφό της ο οποίος λείπει στην Ιταλία. Η επιστολή γράφεται με την παρακίνηση του Φραγκίσκου Μουτζά.

Με τα δεδομένα αυτά λοιπόν μπορεί να διερωτηθεί κάποιος ποιά είναι τελικά η σχέση της Ελισάβετ με την Ιστορία; Ο Κ. Πορφύρης σπεύδει πρώτος να δηλώσει ότι η σχέση της με την Επανάσταση φερ' ειπείν είναι μάλλον χλιαρή και χωρίς ενδιαφέρον (20). Η Η.Δ.Κ. καταθέτει ότι η έλλειψη ιστορικότητας από το κείμενο της Ε.Μ.Μ. δεν διαφέρει και πολύ από γραπτά άλλων γυναικών και ότι η έλλειψη ιστορικότητας είναι παράγοντας αυθεντικότητας για το έργο. Τουτέστιν υποδηλώνει την διαφορά ανάμεσα στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο, ανάμεσα στον ανδρικό και στον γυναικείο (XXX). Και κάτι επι πλέον: υπονοεί ότι αυτή η έλλειψη δηλώνει την σημασία που η προσωπική εμπειρία που μας παρουσιάζει έχει έντονη την αίσθηση της γυμνής αλήθειας.

Αν όμως η Η.Δ.Κ. συνθέτει αυτό το πορτραίτο με βάση την απουσία της Ιστορίας, ο Κ. Πορφύρης επιχειρεί να καλύψει την έλλειψη για να παραδόσει την Ελισάβετ, σαν αντικείμενο της Ιστορίας της εποχής της. Δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς ότι ο Κ. Πορφύρης εισάγει στο κείμενο αναφορές στον Αντώνιο Μαρτελάο και στα τραγούδια του που ο λαός τραγουδάει και που “θάχουν βαθιά χαρακτεί στο παιδικό μυαλό”(15). Η ακόμα τον θρύλο ότι η Ελίζα έζησε έναν άτυχο έρωτα που πέρασε στο στόμα του λαού του νησιού (17). Η ακόμα την πιθανότητα να είχε την Ε.Μ.Μ. υπ' όψιν του ο Αντώνιος Μάτεσης όταν έγραψε το έργο του *Ο Βασιλικός* (1832) (121). Όμως πιο σημαντικό για την “κατασκευή/δημιουργία” της Ε.Μ.Μ. του Κ.Π. είναι το γεγονός ότι στην έκδοση του δημιουργεί μια διαλεκτική αντιπαράθεση ανάμεσα στο κείμενο της και στις υποσημειώσεις του. Ο Κ. Π. ζητά να κατασκευάσει μια “ιστορική” Ελισάβετ. Γι αυτόν η ταυτότητα της αφηγήτριας πρέπει να συνδιάζει την ειλικρινή αυτοβιογραφία και το ιστορικό γεγονός. Η εξωτερική αναφορά είναι αυτή που τελικά δίνει υπόσταση

στο αφηγούμενο “εγώ” του κείμενου. Έτσι ο Κ.Π. αναλαμβάνει τον ρόλο του *histor* με τον ίδιο τρόπο που θα το κάνει και η Η.Δ.Κ., για να δώσει κι αυτός όπως και εκείνη ιστορική νομιμότητα στο κείμενο (Adams 30).

Δεν είναι λοιπόν περίεργο ότι απορεί κανείς διαβάζοντας το *My Story* της Η.Δ.Κ. για την σκοπιμότητα που μπορούν να έχουν όλες οι ιστορικές λεπτομέρειες καθώς και η λίστα των Επτανησίων λογοτεχνών που η εκδότρια/μεταφράστρια παραθέτει. Για τον ίδιο λόγο αγαρωτιέται κανείς ποιανού κείμενο διαβάζει όταν η επίμονη αρίθμηση του Κ.Π. το διακόπτει για να αναπτυχθούν λεπτομερώς η ιστορία του Φραγκίσκου Μουτζά που νομοθετεί στην Κέρκυρα, τα γεγονότα του Υψολίθου κ.ο.κ. Τόσο ο Κ.Π. όσο κι η Η.Δ.Κ. για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, τονίζουν την θέση της Ε.Μ.Μ. είτε εκτός της Ιστορίας (δεν μετέχει στην φιλελεύθερη λογοτεχνική παράδοση των Επτανησίων λογοτεχνών όπως ο Καλβός κλπ.) είτε ως κομμάτι μιας υποθετικής παράδοσης γυναικών που απορρίπτουν την εξωτερική αναφορά και δίνουν έμφαση στον εσωτερικό κόσμο.

Όμως οι σελίδες που αφιερώνει η Ε.Μ.Μ. στον καταστροφικό σεισμό του 1820 δηλώνουν μια διαφορετική σχέση του αφηγηματικού “εγώ” με την κοινωνικο-ιστορική πράξη. Το ενδιαφέρον της αναφοράς αυτής έγκειται στο ότι είναι το μοναδικό ιστορικό γεγονός που η αφηγήτρια περιγράφει διεξοδικά. Να λοιπόν μια προσωπική εμπειρία η οποία όμως συνδέει την αφηγήτρια με το ιστορικό γίνεσθαι. Ποιες είναι οι αντιδράσεις του Κ.Π. και της Η.Δ.Κ. όμως;

Ο πρώτος σε μια σύντομη υποσημείωση αναφέρει: “Από το γράμμα αυτό βγαίνει ότι οι γνώσεις φυσικής της Ελισάβετ είναι ανύπαρκτες. Η μόρφωση της είναι κυρίως κλασική” (117). Η δεύτερη αρχίζει μια μακρά υποσημείωση με τα λόγια: “η τάση να βλέπουν τους σεισμούς ως θεία τιμωρία για τις ανθρώπινες αμαρτίες ήταν εξαιρετικά κοινή” (105). Και συνεχίζει δίνοντας μας την γενεαλογία τέτοιων δοξασιών με αναφορές στο έργο των Ariel και Will Durant *The Age of Voltaire*. Έτσι η μοναδική λεπτομερής ιστορική “έξοδος” της Ελισάβετ παρουσιάζεται αμήχανα σε σχέση με τον επιστημονικό, προοδευτικό λόγο των μετά τον Διαφωτισμό κριτικών.

Κι όμως, το ζητούμενο δεν είναι αν η Ε.Μ.Μ. ξέρει φυσική ή ακόμα αν είναι θύμα των δεισιδαιμονιών της εποχής της. Πολύ πιο πιεστικό είναι το ερώτημα γιατί

διαλέγει να περιγράψει την μοναδική ιστορική της “έξοδο” κυρίως με ένα εμβόλιμο γράμμα που διακόπτει τη ροή της λεγομένης *Αυτοβιογραφίας*. Γιατί με άλλα λόγια διαλέγει ένα άλλο λογοτεχνικό είδος αυτή την κρίσιμη για το κείμενο στιγμή; Και γιατί από τη μια μεριά συγκεκριμενοποιεί το ακροατήριο-παραλήπτη και από την άλλη επιμένει να ορίζει τον επνευστή του γράμματος; Το τελευταίο αποκτά ιδιαίτερη σημασία διότι εμπνευστής είναι ο Φραγκίσκος Μουτζάς ο οποίος σύμφωνα με το κείμενο την παροτρύνει να περιγράψει τα γεγονότα στον αδελφό της. Έτσι λοιπόν το ιστορικό γεγονός μετατρέπεται σε επικοινωνία μεταξύ δύο ανδρών με τη μεσολάβηση μιας γυναίκας. Αλλά μια τέτοια θεώρηση των πραγμάτων μας οδηγεί στην παρατήρηση ότι η εξουσία δεν δρα απλά και μόνο καταπιεστικά αλλά στην περίπτωση αυτή παράγει ένα κείμενο και δημιουργεί μια μορφή γνώσης και συν τοις άλλοις δίνει περιεχόμενο και ουσία στον θρήνο της επιστολογράφου για τις κακοτυχίες της πατρίδος της (Foucault 119). Παρενθετικά θα ήθελα να προσθέσω ότι τέτοια ερμηνεία μπορεί να δώσει κανείς στο γεγονός ότι στην αρχή του κειμένου η Ελισάβετ δηλώνει πως η μητέρα της δεν κατορθώνει να της μάθει γράμματα παρ’ όλες τις φιλότιμες προσπάθειες της τελευταίας. Αντίθετα όταν η αφηγήτρια στρέφεται στη γιαγιά της τα αποτελέσματα είναι εντυπωσιακά. Μήπως δεν είναι τυχαίο ότι η μητέρα είναι τελείως παραγκωνισμένη όσον αφορά το μοίρασμα της εξουσίας στο αρχοντικό τους, ενώ αντίθετα η γιαγιά διαφεντεύει μέσω των δύο αρσενικών παιδιών της;

Η “παραγωγή” του λόγου, της γνώσης και της Ιστορίας κειμενικά λοιπόν συνδέεται με την έγκριση της “παραγωγής” αυτής από τους εκπροσώπους της εξουσίας και ιδιαίτερα του Φραγκίσκου Μουτζά. Γιατί είναι απαραίτητο να θεωρήσουμε το ρόλο του απλά και μόνο καταπιεστικό όταν σε πολλές περιπτώσεις βλέπουμε να δρα σαν δημιουργικό έναυσμα για την Ε.Μ.Μ.; Αν εξετάσει κανείς προσεκτικά το γραπτό της θα δει ότι ένα μεγάλο μέρος του αποτελείται από γράμματα προς αυτόν, κι ένα διάλογο ο οποίος πέρα από τις δομές κοινωνικής καταπίεσης που αποκαλύπτει, επιτρέπει την Ελισάβετ να αρθρώσει και να εκφραστεί.⁵ Η Ελισάβετ του κειμένου νομίζω ότι καταλαβαίνει πολύ πιο βαθειά απ’ ότι αφήνει να διαφανεί η ρητορική επιφάνεια του λόγου της τις λειτουργίες της εξουσίας. Η θέση της λοιπόν δεν είναι εκτός ιστορικής συνέχειας όπως φαίνεται να υπονοεί ο Κ.

Π., αλλά και ως ένα σημείο και η Η.Δ.Κ. Αντίθετα, η ιστορική της ταυτότητα έγκειται στο ότι καταλαβαίνει και χρησιμοποιεί την εξουσία του κυρίαρχου λόγου για να “παραγάγει” το κείμενό της.

Νομίζω ότι τελικά ο κριτικός λόγος δεν μπορεί να αποφύγει τη διαδικασία αφηγηματοποίησης στην οποία τον υποβάλλει κάθε άρνηση συνδιαλλαγής με την ασυνέχεια και την αποσπασματικότητα ενός κειμένου τέτοιου όπως αυτού της Ε.Μ.Μ. Ο πειρασμός να προχωρήσει ο κριτικός-εκδότης-μεταφραστής σε μια ερμηνεία του υλικού του αναπόφευκτα οδηγεί σε μια διαδικασία “ολοκλήρωσης” του κειμένου μέσω της αφηγηματοποίησης του. Με άλλα λόγια πιστεύω πως ότι ακριβώς δηλώνει ο Hayden White για τον ιστορικό το ίδιο ισχύει και για τον εκδότη-κριτικό-μεταφραστή ενός προσωπικού αφηγήματος. Ητοι, “η ιστορική μελέτη αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια διαμεσολάβησης ανάμεσα σ’ αυτό που θα ονομάσω το ιστορικό πεδίο, το ακατέργαστο υλικό, άλλες ιστορικές αναφορές και ένα ακροατήριο” (White 5). Κατά τον White ο ιστορικός επιτελεί μια καθαρά ποιητική πράξη με το να προσχεδιάσει το ιστορικό πεδίο και να το καταστήσει ως χώρο στον οποίο θα εφαρμόσει τις διάφορες θεωρίες του ως προς το τι ακριβώς συνέβη (White X). Ακριβώς αυτή η ερώτηση “τι συνέβη;” θέτει σε κίνηση μία σειρά ερμηνειών. Όταν κανείς προσπαθεί να δώσει το νόημα της Ιστορίας με το να χαρακτηρίσει το είδος της ιστορίας που έχει αφηγηθεί τότε λέμε πως δίνεται μια ερμηνεία με βάση την πλοκή. Με άλλα λόγια το να χαρακτηρίσεις την Ιστορία Τραγωδία, Κωμωδία, Ρομάντζο ή Σάτυρα σημαίνει πως την ερμηνεύεις μ’ ένα συγκεκριμένο τρόπο.

Εκείνο που κάνει εντύπωση στον αναγνώστη των διαφόρων εκδόσεων καθώς και κριτικών ερμηνειών της λεγομένης *Αυτοβιογραφίας* είναι η “συνεκδοχικότητα” της ανάγνωσής της. *Συνεκδοχή* είναι το σχήμα λόγου το οποίο χαρακτηρίζει ένα φαινόμενο με βάση ένα μέρος του. Το τελευταίο συμβολίζει κάποια ποιότητα η οποία διακρίνει το όλον: για παράδειγμα η έκφραση “είναι όλο νεύρα.” Στην περίπτωση του έργου της Ελισάβετ αυτή η συνεκδοχικότητα της ανάγνωσης πραγματώνεται στην πάγια άρνηση των σχολιαστών του έργου της να αναγνωρίσουν την αποσπασματικότητα, και την ασυνέχεια του λόγου και της γραφής της και στην προσπάθεια τους να αφήσουν να διαφανεί μια

γεννησιουργός ποιότητα, μια αρχέγονη ιδέα η οποία ουσιαστικά “εξηγεί” τόσο το κείμενο όσο και τη ζωή της.

Από τις τρεις σχετικά πρόσφατες και εκτενείς μελέτες και εκδόσεις του έργου, δηλαδή του Κ.Π., του Πασχάλη Κιτρομηλίδη και της Η.Δ.Κ. η αίσθηση της επιβολής μιας πλοκής στην λεγόμενη *Αυτοβιογραφία* είναι διάχυτη ιδιαίτερα στις δύο εκδόσεις, δηλαδή του Κ.Π. και της Η.Δ.Κ. Η ταυτόχρονη επιστράτευση προλόγων, υποσημειώσεων, γλωσσαρίου, κειμένου, επιλόγου και παραρτημάτων καθώς και η διάσπαση του κειμένου σε κεφάλαια δρομολογούν την “ολοκλήρωση” της ανάγνωσης έτσι ώστε να φαίνεται ότι η έκδοση απαντά στο ερώτημα “τι είδους κείμενο;” ή καλύτερα “τι είδους αυτοβιογραφία;” έχουμε μπροστά μας. Το ίδιο συμβαίνει και στην καθαρά ερμηνευτική προσέγγιση του έργου από τον Πασχάλη Κιτρομηλίδη. Με άλλα λόγια επιχειρείται μια αφηγηματοποίηση των αποσπασμάτων καθώς και μια συνεκδοχική ανάγνωση τους. Ο Κ.Π. “διαβάξει” και “ανασυνθέτει” την ζωή και το κείμενο της Ελισάβετ σαν τραγωδία. Ο Π.Κ. ερμηνεύει και τα δύο ως ρομάντζα. Τέλος η Η.Δ.Κ. προχωρεί σε μια πιο σύνθετη τοποθέτηση ζωής και έργου αλλά και προγενεστέρων εκδόσεων διαβάζοντας τα ως σάτυρες.

Για τον Κ.Π. η “ολοκλήρωση” της *Αυτοβιογραφίας* είναι η έμμονη ιδέα του όπως ο ίδιος με μεγάλη ειλικρίνεια παραδέχεται. Η επιθυμία για την “ολοκλήρωση” φαίνεται εξ άλλου κι από το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον πρόλογο του, επιχείρησε να συγγράψει τη βιογραφία της Ε.Μ.Μ. (Μουτζάν-Μαρτινέγκου 7). Αυτή η πρώιμη προσπάθεια του πήγε χαμένη εξ αιτίας των δύσκολων συνθηκών της εποχής (Δικτατορία-Πόλεμος-Κατοχή-Εμφύλιος). Όμως η αναφορά σ’ αυτήν υποδηλώνει εν είδη “μικρο-αφηγήματος” τη μοίρα του έργου της βιογραφούμενης. Προδιαθέτει τον αναγνώστη για την σημασία του τι πρόκειται να διαβάσει. Έτσι ώστε όταν στην προτελευταία παράγραφο του προλόγου προσφέρει σε μικρογραφία το θέμα του κειμένου που ακολουθεί γίνονται ξεκάθαρα τα ιδεολογικά συμπεράσματα που ο ιστορικός- εκδότης-σχολιαστής προτείνει στον αναγνώστη:

Η μεγαλύτερη πληρωμή είναι, πως θα γνωρίσουν οι καλοί αναγνώστες ένα λογοτεχνικό κείμενο που παρ’ όλα τα 125 χρόνια που έχει στη ράχη του δεν έχασε τίποτα από την φρεσκάδα του κι ακόμα θα

γνωρίσουν τη δραματική μορφή μιας γυναίκας, που πάλεψε μοναχή της ενάντια στις βάρβαρες συνθήκες της εποχής της και της τάξης της, που αυτομορφώθηκε, παρά την αντίδραση του περιβάλλοντος της, που συνειδητοποίησε τη σκλαβιά της και φώναξε για τον ξεσκλαβωμό του ανθρώπου. Και μια που τα προβλήματα άλλαξαν μόνον μορφή, μα στη βάση τους παραμένουν άλυτα, η *Αυτοβιογραφία* της Μαρτινέγκου, παραμένει και σήμερα επίκαιρη (Μουτζάν-Μαρτινέγκου 8).

Νομίζω ότι είναι αρκετά φανερό εδώ η προσπάθεια του Κ.Π. να προβάλλει ένα είδος μικρο-αφηγήματος η πρωτο-αφηγήματος το οποίο θα καθοδηγήσει την ανάγνωση του κειμένου. Αρχίζοντας από τα κομμάτια που δηλώνουν την αντίσταση της αφηγήτριας στην “αρχή,” είτε αυτή λέγεται παράδοση, είτε Πατριαρχία, είτε εξουσία και προκαθορίζοντας συνεκδοχικά την λέξη “αντίσταση” ως την μεταφορική ουσία του κειμένου, ο Κ.Π. προχωρεί στην δημιουργία μιας τραγικής ηρωίδας. Η χρήση της ιστορικής στιγμής το βοηθά να “διασπείρει” στο κείμενο-έκδοση διάφορες εξ ίσου τραγικές ιστορίες που λειτουργούν σε διαφορετικά επίπεδα αλλά κατευθύνουν τη συγκεκριμένη ερμηνεία του έργου. Από την ιστορία-θρύλο της προγόνου της Ελισάβετ που πεθαίνει τρελλή, καταδυναστευμένη από τον σκληρό της πατέρα, στο ποιήμα του Σολωμού “Η Φαρμακωμένη.” Από την αποτυχημένη επανάσταση του Υψόλιθου, στις καταδικασμένες προσπάθειες των δημοκρατικών στοιχείων της Ζακύνθου. Από την τραγική τύχη του Θεοδοσίου Δημάδη, στην τραγική τύχη της Ελληνικής Επανάστασης. Το δίδαγμα παραμένει για τον ανάγνωση το ίδιο: ο “τραγικός αγών” της ηρωίδας είναι καταδικασμένος. Οι διαστάσεις και τα μεγέθη των δυνάμεων που συγκρούονται είναι άνισα. Στο τέλος επέρχεται μερική απελευθέρωση, μερικός θρίαμβος.

Η ανάγνωση του κειμένου από τον Π.Κ. “ανασυνθέτει” τη ζωή και το έργο της Ε.Μ.Μ. σαν ρομάντζο. Εδώ πιο προσεκτικά και “επιστημονικά” ο Π.Κ. ως ακαδημαϊκός/ιστορικός προσεγγίζει το ζήτημα του κειμένου τοποθετώντας τόσο το έργο όσο και την συγγραφέα μέσα στο γενικότερο κίνημα του Αιώνα των Φώτων. Ο χαρακτηρισμός “πρώτη Ελληνίδα φεμινίστρια” και ο υπαινιγμός ότι ούτε η ιστορία της ούτε η ζωή της έχουν τόσο σημασία όσο έχει η ανεξάρτητη “φωνή” της που μιλά με παρρησία για τα δικαιώματα της γυναίκας,

έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Με αυτό τον τρόπο ο Π.Κ. ξεπερνά τον σκόπελο της αδικαιώτης ζωής και του θανάτου της Ελισάβετ παράγοντες που για τον Κ.Π. την καθιστούν τραγική ηρωίδα. Σημασία έχει το κείμενο της που αφήνεται να υπονοηθεί ότι θα συνεχισθεί. Ο γάμος της δεν σημαίνει την αποδοχή της Πατριαρχικής εξουσίας από μέρος της. Οπως η ίδια δηλώνει στην προτελευταία παράγραφο του κειμένου της: “Σήμερα εις τας 26 του Ιουνίου 1831 τελειώνω το ένα μέρος της ιστορίας μου, το δε άλλο μέρος θέλω το γράψω εις το γήρας (ανίσως γηράσω), εις το οποίον θέλει κάμω γνωστόν, ανίσως και τούτος ο άνδρας όπου πέρνω είναι αληθώς τόσον ενάρητος, καθώς ο κόσμος μου τον λέγει” (107). Η ανεξαρτησία της υποδηλώνεται, σύμφωνα πάντα με τον Π.Κ., στην υπόσχεση της να επανέλθει, έχοντας αποκτήσει μεγαλύτερη πείρα, στο γραπτό της για να ασκήσει και πάλι την κριτική της σ’ ένα θεσμό που φαίνεται να την απασχολεί πολύ σοβαρά καθ’ όλη την διάρκεια της συγγραφής της λεγομένης *Αυτοβιογραφίας*.

Οπως παρατηρεί η Η.Δ.Κ. ο Π.Κ. στην προσπάθειά του να ανακαλύψει μια πρωτο-φεμινίστρια την “κατασκευάζει” και το πραγματοποιεί τοποθετώντας την μέσα στο όλο κίνημα του Διαφωτισμού. Είναι δίκαιο να τονίσουμε ότι ο Π.Κ. μετριάζει τον ενθουσιασμό του για το κίνημα υποδηλώνοντας τη “νέα” θέση των γυναικών μέσα σ’ αυτό. Ομως η ιδέα ότι η Ελισάβετ εμφανίζεται σαν η νέα δύναμη ή παρουσία μέσα από διαδικασίες και ιστορικές συνθήκες που κάθε άλλο παρά ενθαρρύνουν και καλλιεργούν τέτοιες φωνές επιμένει να τροφοδοτεί την ροή της σκέψης του ιστορικού-κριτικού. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι νομίζω ότι ο Π.Κ. τη διαχωρίζει από σύγχρονες της γυναίκες-συγγραφείς όπως η Ραλλού Σούτζου και η Ευανθία Καίρη. Οι τελευταίες παραμένουν “δέσμιες” του ανδρικού λόγου τον οποίο υπηρετούν μέσα από τις μεταφράσεις τους ή μέσα από την επικέντρωση του ενδιαφέροντος των σε ανδρικά πρόσωπα. Μήπως όμως η Ε.Μ.Μ. δεν παρουσιάζει μια ανεξήγητη προσήλωση, όσο τουλάχιστον αφορά την σκέψη του Π.Κ., στο πρόσωπο του πατέρα της και μήπως όπως είδαμε δεν χρησιμοποιεί “ανδρικά” μοντέλα γραφής για να αρθρώσει το λόγο της; Ο Π.Κ. επιμένει παρ’ όλες αυτές τις αντιφάσεις: Διαφωτισμός μέσα από το σκοταδισμό του Ελληνικού Μεσαίωνα, νέα γυναικεία φωνή μέσα στην μονολιθικότητα του Πατριαρχικού, ανδροκεντρικού λόγου. Να πως κατασκευάζεται το ιστορικό ρομάντζο της

E.M.M. Ο θρίαμβος του φωτός, της αρετής, του καλού πάνω στο σκοτάδι και στην κακία. Η *Αυτοβιογραφία* λοιπόν σκιαγραφείται ως κείμενο αυτο-γνωσίας και αυτο-αναγνώρισης που οδηγούν την ηρωίδα στη συμβολική υπέρβαση του χώρου/κόσμου και του εμπειρικού. Η τελική της απελευθέρωση και νίκη συνίσταται στην επιβίωση του λόγου της και στην θεμελίωση κατά τον Π.Κ. της φεμινιστικής παράδοσης στον Ελληνόφωνο χώρο. Έτσι ο συνεκδοχικός κορμός που συνέχει την εκδοχή της ιστορίας της E.M.M. είναι η συμβολική ερμηνεία των αποσπασμάτων του έργου ως φεμινιστικά ή τουλάχιστον πρωτο-φεμινιστικά

Η πιο πρόσφατη ανάγνωση της *Αυτοβιογραφίας* είναι αυτή της H.D.K. (1989). Στον επίλογο της Αμερικανικής έκδοσης του βιβλίου, η H.D.K. ανασυνθέτει μια ερμηνεία του κειμένου που δίνει έμφαση στην αίσθηση έντασης που διαφαίνεται να δημιουργείται με την αντιπαράθεση των αποσπασμάτων αλλά που ελοχεύει και μέσα στα ίδια τα αποσπάσματα. Η προέλευση της είναι θέμα γένους και είδους (77). Δηλαδή μια γυναίκα γράφει την ιστορία της χρησιμοποιώντας ένα καθαρά ανδρικό είδος και μιμείται στη θεματολογία της την κλασική θεματολογία συγγραφέων όπως ο Ζαν Ζακ Ρουσσώ: φύση και πολιτισμός, άνθρωπος και κοινωνία, πνευματική πορεία ενός μεγάλου ανθρώπου. Ταυτόχρονα όμως σε στιγμές κρίσης, που στο κείμενο σημειώνονται με τα αποσιωπητικά που χρησιμοποίησε ο πρώτος της εκδότης, αλλά και υπαινιχτικά, όταν απευθύνεται στη μητέρα της και στην αδελφή της και παραπονιέται για την μοίρα των γυναικών της Επτανησιακής Πολιτείας (81). Για την H.D.K. λοιπόν αυτή η ένταση είναι η συνεκδοχή που διακρίνει τα αποσπάσματα του κείμενο της Ελισάβετ. Επι πλέον είναι εμφανής η ρητορική καταβολή του κειμένου, η αδιαφάνεια του λόγου ο οποίος δεν πηγάζει από ειλικρινή απεικόνιση του “εγώ” αλλά “κατασκευάζεται” συνειδητά με βάσει συγκεκριμένα παραδείγματα αυτοβιογραφιών και ιστοριών μεγάλων ανδρών. Με άλλα λόγια μια και δεν υπάρχει γυναικεία αυτοβιογραφία, η Ελισάβετ έχει αναγκαστεί να βασίσει την ιστορία της σε ανδρικά πρότυπα γιατί μόνο έτσι θα μπορούσε να τη σημασιοδοτήσει πολιτισμικά και να την καταστήσει “σημαντική.”

Η H.D.K. ουσιαστικά διαλέγει να ανακατασκευάσει την ιστορία της E.M.M. δίνοντας έμφαση στην ειρωνία και στην αυτοσυνείδηση. Η σύνδεση της Ελισάβετ με το

ιστορικό πεδίο είναι ιδιαίτερα τονισμένη και η συνειδητοποίηση από μέρους της, της πολιτισμικής πράξης και πρακτικής έντονη. Η Η.Δ.Κ. επιμένει στην καταγραφή των λειτουργικών διασυνδέσεων που υφίστανται ανάμεσα στην Ε.Μ.Μ. στον αυτοβιογραφικό, ανδροκεντρικό λόγο και στην υπαινιχτική “φωνή” της γυναίκας (17-18). Αν τελικά προβάλλει κάτι με ενάργεια είναι η σατυρική φύση της ιστορίας της Ε.Μ.Μ. που πρεσβεύει η Η.Δ.Κ. Ξεκινώντας θεωρητικά από τη γλωσσολογική-σημασιολογική αδιαφάνεια του κειμένου-υποκειμένου-αντικειμένου ανακαλύπτει μια φλέβα που οδηγεί σε συμπεράσματα ανατρεπτικά για το λογοτεχνικό είδος στο οποίο ανήκει η *Αυτοβιογραφία*. Προβάλλει βέβαια όπως είπαμε η πιθανότητα μιας διαφορετικής ιστορίας και η πιθανότητα επέκτασης και μετάλλαξης των ορίων του είδους αλλά για την Ε.Μ.Μ. παραμένει στο τέλος ο ασφυκτικός εναγκαλισμός των ειδολογικών ορίων, είτε από δική της αδυναμία είτε από την επέμβαση του εκδότη/γιου της που κατέστρεψε/αφαίρεσε τα εμφανή/πιθανά σημεία κρίσης. Η Η.Δ.Κ., όπως θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς, επαναφέρει τη θέση του Κ.Π. για την ανθρώπινη συνείδηση που είναι ανίκανη και αδύναμη να υπερισχύσει των σκοτεινών δυνάμεων, με την διαφορά ότι εισάγει την ειρωνική, “διαλογική” σχέση των διαφόρων “φωνών” που διατρέχουν ένα κείμενο στα διάφορα επίπεδα του και απορρίπτει την απροβλημάτιστη πίστη στην διαφάνεια του λόγου που φαίνεται να επιβάλλουν οι προηγούμενες ερμηνείες της ζωής και του έργου της Ε.Μ.Μ. Εν τούτοις και αυτή δεν ξεφεύγει από την ουσιαστική αφηγηματοποίηση των αποσπασμάτων μέσω του συνδετικού κρίκου που προσφέρει η πίστη σε μια γεννησιουργό αιτία του κειμένου.

Τα αποσπάσματα όμως της *Αυτοβιογραφίας* της Ε.Μ.Μ. αντιστέκονται την δρομολόγηση συγκεκριμένων συνεκδοχικών, ειδολογικών ή ιστορικών αναγνώσεων. Είναι το κείμενο αυτοβιογραφία; Κι αν ναι, είναι η ρομαντική, τραγική ή σατιρική αυτοβιογραφία μιας προοδευτικής γυναίκας που βιώνει παραδειγματικά τον αποκλεισμό των γυναικών από την επίσημη Ιστορία και τον περιορισμό τους απλώς στην αφήγηση της ιστορίας των στερημένων προσωπικών τους εμπειριών; Η *Αυτοβιογραφία* της Μαρτινέγκου προβληματίζει τον αναγνώστη στο κατά πόσο τα ερωτήματα αυτά μπορούν να απαντηθούν με τρόπο που να μὴν θυσιαστεί το κείμενο στο βωμό της ιδέας της “ακεραιότητας” του και της

“ακεραιότητας” του αφηγηματικού του “εγώ.” Η αντίσταση που προβάλλει λοιπόν έγκειται στο ότι δεν δρομολογεί απαντήσεις πάνω στα συγκεκριμένα ερωτήματα αλλά αντίθετα καθιστά προβληματική κάθε προσπάθεια να αποδοθεί σ’ ένα συγκεκριμένο “είδος” ή να τοποθετηθεί σε μία συγκεκριμένα παθητική σχέση με την Ιστορία, η τέλος να του επιβληθεί μια γεννησιουργός αιτία. Αν με άλλα λόγια η αποσπασματικότητα και η ασυνέχεια της *Αυτοβιογραφίας* δίνουν λαβή σε σειρά κριτικών “εκδόσεων” και “εκδοχών” άλλο τόσο ευαίσθητοποιούν τον αναγνώστη ότι η κριτική αναπαράσταση και σύνθεση ενός κειμένου θεσμοθετείται με βάση μιας διαδικασίας “ηθικοποίησης.” Δηλαδή ότι το κείμενο εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο ιδεολογικό πλαίσιο το οποίο το νομιμοποιεί. Ταυτόχρονα το ιδεολογικό αυτό πλαίσιο το καθιστά “σημαντικό” μέσα σε ένα δεδομένο κοινωνικο-πολιτισμικό ορίζοντα. Ομως η αποσπασματικότητα και ασυνέχεια της *Αυτοβιογραφίας* της Μουτζάν-Μαρτινέγκου προδίδει ότι η εκάστοτε προτεινόμενη σημασία των “εκδόσεων” και “εκδοχών” μιας ζωής είναι κατασκευασμένη και όχι φυσική.

Σημειώσεις

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Ελση Σακελλαρίδου, τον Σάββα Πατσαλίδη, την Ρουθ Πάρκιν Γουνελά και τον Δημήτρη Γουνελά γιατί διάβασαν προσεκτικά το κείμενο αυτό και έθεσαν πολύ χρήσιμα ερωτήματα.

¹ Βλέπε το αφιέρωμα του *Διαβάζω* (5-9-84) και για την εκδοτική τύχη του *Οράματα και Θάματα* του Μακρουγιάννη. Επίσης βλέπε Stathis Gourgouris.

² Για μια συναφή προβληματική βλέπε Σάββα Πατσαλίδη.

³ Η διάσπαση του αφηγηματικού “εγώ” που παρατηρείται στο κείμενο αποδεικνύει την ρητορική του προέλευση και την μυθογραφική υπόσταση της “υπογραφής” της E.M.M. Βλέπε Sidonie Smith: 3.

⁴ Πρόκειται για την σύγκρουση ανάμεσα σε Τουρκικά και Ελληνικά πλοία έξω από τις Ακτές της Ζακύνθου στις 30 Σεπτ. 1821. Όταν τα Τουρκικά πλοία ηττήθηκαν, ο Αγγλικός στρατός έσπευσε να προστατέψει την

“ουδετερότητα” της Ιονίου Πολιτείας, στην ουσία όμως φρόντισε να προστατέψει τους Τούρκους τους οποίους πριν από την ναυμαχία είχε φροντίσει να ανεφοδιάσει. Η σύγκρουση που ακολούθησε ανάμεσα σε Ζακύνθιους και Άγγλους άφησε πολλούς νεκρούς. Οι Άγγλοι φρόντισαν να κρεμάσουν όσους θεώρησαν πρωταίτιους και να διαπομπέψουν όσους τους υποστήριξαν στην δίκη.

⁵ Είναι αυτό το γεγονός που παρτηρεί πολύ σωστά η Η.Δ.Κ. στον επίλογο της εκδόσής της (84). Μόνο που η ερμηνεία είναι ότι η Ελισάβετ αφομοιώνει και ενστερνίζεται τις δεδομένες δομές της καταπίεσης της.

Βιβλιογραφία

- Adams, Timothy Dow. *Telling Lies in Modern American Autobiography*. Chapel Hill: The U. P. of North Carolina, 1990.
- Elbaz, Robert. *The Changing Nature of the Self: A Critical Study of the Autobiography*. Iowa City: U. of Iowa Press, 1987.
- Foucault, Michel. “Truth and Power.” Στο *Power/Knowledge Selected Interviews and Other Writings 1972-77*. Επιμελητής Colin Gordon. New York: Pantheon, 1980.
- Gourgouris, Stathis. “Writing the National Imaginary: The Memory of Makriyiannis and the Miracles of Neohellenism.” *Emergences*, 1 (Fall 1989): 95-130.
- Kitromilidis, Paschalis. “The Enlightenment and Womanhood: Cultural Change and the Politics of Exclusion.” *Journal of Modern Greek Studies*, 1 (1982): 36-61.
- Lambropoulos, Vasilis. “Dionysios Solomos and the Fictions of Criticism: Polykas’ *Prolegomena* as *Kunstlerroman*.” *Journal of Modern Greek Studies*, 3 (1985): 29-43.
- Lejeune, Philippe. *On Autobiography*. Minneapolis: U. of Minnesota Press, 1989.
- Lionnet, Françoise. *Autobiographical Voices: Race, Gender and Self Portraiture*. Ithaca: Cornell U. P., 1989.
- Μακρουγιάννης/Ειδικό Αφιέρωμα. Επιμελήτρια Θεοδώρα Ζερβού. *Διαβάσω*, 101 (5-9-84).

- Μουτζάν-Μαρτινέγκου, Ελισάβετ. *Αυτοβιογραφία*.
Επιμελήτης Κ. Πορφύρης. Αθήνα: Κείμενα, 1983.
- Moutzan-Martinengou, Elizabeth. *My Story*. Επιμελήτρια-
Μεταφράστρια Helen Dendrinou Koliass. Athens:
Georgia U. P., 1989.
- Πατσαλίδης, Σάββας. "Ο Θάνατος του Συγγραφέα και η
Διασπορά του Νοήματος." *Πολίτης*, 76 και 77 (1988):
65-74 και 69-75.
- Said, Edward. *Beginnings: An Essay in Method*. New
York: Columbia U.P., 1975.
- Smith, Sidonie. *A Poetics of Women's Autobiography:
Marginality and the Fictions of Self-Representation*.
Bloomington: Indiana U.P., 1987.
- White, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination
in Nineteenth Century Europe*. Baltimore: The Johns
Hopkins U.P., 1973.

Fig 2. The Intercession of Christ and the Virgin
by Florentine painter, unknown, early fifteen century

Fig 1. Παναγία η Γαλακτοτροφούσα (Nursing Virgin)
by Makarios Galatis, 1784.